

ТЕОРЕТИЧНИЙ СЕМІНАР КАНТІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА В УКРАЇНІ

Віталій Терлецький

Кантівське товариство в Україні за сприяння кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА і за підтримки Українського філософського фонду 7 і 13 грудня 2019 року провело дводенний теоретичний семінар, присвячений метафорі «великого світла». Нагодою для такого заходу стала 250-та річниця від події в житті Імануеля Канта, яка, певно, спонукала мислителя до відкриття нових горизонтів філософського мислення і яка була закарбована філософом в одній нотатці: «Рік [17]69 дав мені велике світло» (AA XVIII, 69)¹.

Перший день роботи семінару був традиційно кантознавчий, адже йшлося передусім про з'ясування змісту, історичних і систематичних передумов та значення цього висловлювання німецького філософа.

Віталій Терлецький, Голова Кантівського товариства в Україні, у доповіді «"Велике світло" 1769 року — концепт, контексти і дискусії» обґрунтував тезу про те, що слова Канта про «велике світло» можна інтерпретувати щонайменше у трьох різних контекстах, що їх так чи так підтверджують еволюція творчості мислителя, його листування і тематична спорідненість думок з іншими рефлексіями.

У контексті розроблення «пропедевтичної дисципліни» після 1770 року метафору «великого світла» можна тлумачити як певне осягнення. Це відбито у дисертації Канта через розмежування інтелегібельної і чуттєвої сфер мислення, себто таке розмежування, яке дало змогу розв'язати проблему метафізичного пізнання. До такого прочитання концепту спонукає низка чинників, насамперед тогочасне листування Канта з Йоганом Лямбертом і Маркусом Герцем. Його також підкріплює так звана автобіографічна рефлексія R 5116, де мовиться про суб'єктивний характер положень, які містять умови, «єдино лише за яких ми осягаємо або збагаємо предмет».

Найбільш відповідним цій метафорі видається інший контекст думки Канта, а саме теорія простору, що викладена в праці «Про першу підставу

¹ Цитати з творів Канта перекладено за академічним виданням творів філософа: Kant, I. (1928). *Gesammelte Schriften, Herausgegeben von der Preußischen Akademie der Wissenschaften* (Bd. XVIII). Berlin: Walter de Gruyter.

різниці сторін у просторі» (1768), а також вчення про простір і час, радикально переосмислене у дисертації «Про форму і принципи чуттєвого та інтелегібельного світу» (*De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiiis*) 1770 року. Якщо у першій праці Кант обстоює погляд на простір Ньютона як *sensorium Dei*, то в дисертації цей простір постає вже як форма чистого споглядання, тобто суб'єктивна форма пізнання. Вагому роль у такому переосмисленні відіграє листування Готфрида Ляйбніца і Семюеля Кларка (опубліковане 1768 року у виданні «*Dutes*»), з яким Кант ґрунтовно ознайомився. Можна припустити, що «велике світло» є індикатором низки прояснень, пов'язаних зі статусом і структурою простору, що відбулися у мисленні Канта саме після його ознайомлення з листуванням.

Нарешті, третій контекст для інтерпретації метафори «великого світла» може бути взятий із тематичної спорідненості хронологічно близьких рефлексій. Змістові рамки тут становлять теорія суджень, вчення про категорії та онтологія. Кант чітко розмежує логічний і реальний зв'язки (R 3928), критикує онтологічне розуміння категорій (R 3935, 3942), вважає трансцендентальну суб'єктивність джерелом логічного синтезу (R 3914) і навіть формулює ідею синтетичних суджень *a priori* (R 3928). В усіх таких рефлексіях відчутна тенденція до перетворення традиційної онтології в «скромну ... аналітику чистого розсуду» (Kant, KrV B 303).

Виокремлені контексти, видається, не суперечать, а радше взаємно висвітлюють одне одне, є комплементарними. Мабуть, концепт «великого світла» був інтелектуально насиченою фазою у розвої творчих пошуків Канта.

Юрій Федорченко, кандидат філософських наук, незалежний освітній аналітик-консультант, у доповіді «Кант на шляху метафізики» зупинився на досить складній і водночас дуже вагомій темі ставлення Канта до метафізики. Говорячи про Кантів шлях метафізика, ми маємо усвідомлювати, до якої інтелектуальної традиції належав Кант. Йдеться про метафізичну традицію, витоки якої слід шукати у XIII столітті. Поворот початку 70-х років, якому ніби мало передувати так зване велике світло 1769 року, може насправді виявитися не таким вже й радикальним, а зв'язок Канта з попередньою традицією — більш тісним. Якщо Ганс-Георг Гадамер і правий, стверджуючи, що Кант зруйнував попередню традиційну форму метафізики, то зробити це він міг би лише зсередини.

Кантів шлях метафізика був визначений та спрямований конкурсним питанням Пруської академії наук 1763 року, а саме питанням про можливу очевидність і достовірність істин метафізики. Фактично з відповіді на це питання по-справжньому починається Кантів шлях метафізика.

Перешкодою для інтерпретації рефлексії R 5037, яка й містить згадку про «велике світло», є те, що традиційно враховують лише її другу частину, нехтуючи першою. Це зумовлено тим, що перша публікація цієї рефлексії Бено Ердманом у 1884 році була історично неповною. При цьому варто

уваги, що Кант зробив запис, який містить згадку про «велике світло», на берегах саме передмови до «Метафізики» Александера Баумгартена.

Позірна очевидність відповіді про природу «великого світла» є пасткою, в яку потрапляють дослідники, коли в пошуку відповіді порівнюють лише статтю 1768 року «Про першу підставу різниці сторін у просторі» із Кантовою дисертацією 1770 року.

Відповідь про головне досягнення 1769–1770 років («велике світло») Кант експліцитно дає у листі до Йогана Лямберта від 2 вересня 1770 року. Саме цей лист є ключем до питання про природу «великого світла».

Віктор Козловський, кандидат філософських наук, доцент НаУКМА, у доповіді «Генеза проблематики трансцендентальної естетики у працях Канта кінця 1760-х рр.» розглянув питання, пов'язані з переосмисленням сутності й ролі простору та часу в структурі природи, а пізніше й у структурі пізнавальної діяльності суб'єкта. Зокрема, він приділяє увагу поступовому концептуальному руху Канта від реляційної (Ляйбніцевої) до абсолютної (Ньютонової) моделі.

У першій публікації «Думки про справжню оцінку живих сил» (1747) Кант формулює ідеї щодо причин (а це, можливо, гравітація) того, що простір є трьохвимірним, а не якимось іншим — двох-, чотирьох- чи n -вимірним. Філософ намагається узгодити механіку Ньютона і фізику Ляйбніца (через функціональне розведення їхніх предметних сфер), а також їхні уявлення про простір і час.

Наступним кроком у переосмисленні простору і часу є стаття «Про першу підставу різниці сторін у просторі» (1768), де Кант, аналізуючи неконгруентні просторові структури, доходить висновку про абсолютність простору природи і світу.

У дисертації 1770 року філософ не лише принципово розрізняє чуттєвий та інтелігібельний світи, а й надає моделі абсолютного простору і часу суб'єктивного тлумачення. Він розглядає їх як необхідні ментальні структури суб'єктивності, які вможливають пізнання явищ природи і водночас унеможливають пізнання інтелігібельних речей, що зазвичай є прерогативою метафізики. Суб'єктивні структури (у цій дисертації Кант поки ще позначає їх як ідею часу і концепт простору) вможливають аподиктичність наукових засад — математики, механіки та арифметики.

Саме відкриття суб'єктивності простору і часу (поряд із концептуальним розмежуванням «двох світів», а відтак двох модальностей пізнання — з оперттям на чуттєвість і без такого опертя — пізнавальну діяльність чисто інтелектуальну, спекулятивну, яка також претендує на статус дискурсивного пізнання) і є тим «великим світлом», про яке німецький мислитель писав у своїй нотатці. Відтоді для Канта стає очевидним, що за умов обмеженості пізнавальних сил суб'єкта певними ментальними структурами (простором, часом, концептами) метафізика потребує радикальної перебудови для того, щоб претендувати на статус науки. Але чи можливо це? Це питання потребує

грунтового аналізу філософії трансцендентального ідеалізму, що виникає пізніше, утім, це вочевидь виходить за межі тематики нашого семінару.

Другий день роботи семінару було присвячено сучасному американському кантіанству, що викликало неабиякий інтерес учасників заходу.

Іван Іващенко, докторант університету імені Мартіна Лютера (Галле, Німеччина), у доповіді «Роберт Брендом про Кантів «регулізм»: pro et contra» звернув увагу на те, як американський філософ тлумачить поняття регулізму. Йдеться про такий стан справ, коли правила розуміють як експліцитні принципи, закони, яких треба дотримуватися саме через їхню експліцитність. У цій перспективі епістемічна коректність якоїсь дії полягає в її стосунку до експліцитного правила. Однак таке розуміння нормативності призводить до регресу, адже розуміючи нормативність суто як експліцитне правило, ми потребуємо інших правил, щоб оцінити коректність застосування даного правила. Таке розуміння правил Брендом приписує Кантові.

Проте, спираючись на певні пасажі з А-дедукції першої «Критики», можна дійти висновку, що Кант не дає вагомих підстав для такої оцінки його розуміння правил. На прикладі синтезу аппрегензії у спогляданні можна показати, що правила імпліцитно присутні вже у спогляданні. Цей перший синтез (а отже, поняттєва активність per se) *уосліднює* розрізнені уявлення й дає змогу синтезові репродукції їх пов'язати, а синтезові рекогніції — пізнати. Властива функція останнього синтезу рекогніції (як ланки єдиного й нерозривного ланцюжка) — зробити експліцитним імпліцитно наявну в спогляданні концептуальну активність, а отже, виявити умови можливості чуттєвого досвіду, які з такого досвіду не запозичені й не можуть бути запозичені.

Можна припустити, що таке тлумачення Брендомом Кантового розуміння правил пояснюється істотним впливом ранньої статті його вчителя Вілфрида Селарса «Висновування і значення» (Inference and Meaning), де той приписує Кантові формальне розуміння правил та протиставляє йому власну концепцію матеріальних правил висновування (material rules of inference).

В'ячеслав Циба, кандидат філософських наук, доцент НАУКМА, у доповіді «Сучасне прочитання Кантової епістемології в філософії Вільфрида Селарса» зазначив, що доктрина трансцендентального ідеалізму, якщо її не реформувати, коливається між двома пастками, які можна умовно визначити як «Міф про дане» (Myth of the Given) та «Міф про взяте» (Myth of the Taken). У першому випадку неконцептуальні об'єкти буцімто надають нам підстави для суджень про них, тим самим скеровуючи концептуалізацію. У другому — ці об'єкти, навіть справляючи вплив на наші тіла, не спричиняють у нас думок через те, що ми вже маємо протодумки у вигляді загальних понять, для яких предметність є своєрідним унаочненням. Ми мусимо або одержувати ззовні «змісти» для поняттєвих операцій, або виконуємо їх до сприйняття в самих собі незалежно від «реального порядку речей».

Натомість бачення Селарса ґрунтується на тому, що неконцептуальне спонукає нас конкретизувати реальний порядок речей (який уже є, а не створюється нами) за допомоги тих понять, які ми підставово застосовуємо згідно з правилами ума (і цим визначаємо цей порядок як конкретно-визначений стан справ). Концептуальні ментальні стани Селарс ототожнює з інтенційними станами, а неконцептуальні — з неінтенційними відчуттями, які відсилають до розмаїття можливих переживань, функцією яких є дія на наші органи чуттів (зовнішнє чуття). Виходячи з того, що (KrV A 99), «будь-яке уявлення є абсолютною єдністю», неконцептуальні стани ще не є уявленнями, а передують змістам уявлень.

Завданням чистої рецептивності є скерування нашого когнітивного апарату в напрямку організації та упорядкування чуттєвого розмаїття за формальними правилами. Тому від протиставлення розмаїття споглядання і споглядання розмаїття Селарс доходить важливішої диференціації — між уявленнями, які оформлюються продуктивним виображенням, і тими, які становлять пасивні протоуявлення.

За Селарсом, простір і час є не «формами чуттєвості» (суперечність у тім, що форма — це дещо логічне, тоді як рецептивність є неконцептуальною), а поняттями розсуду, адже саме поняття дають нам змогу опрацьовувати чуттєве розмаїття. Звідси споглядання слід вважати властиво предикативною формою, дескрипцією, яка реферує до конкретних речей і передує предикативному судженню як можливість його розгортання. Як концептуальне уявлення споглядання має стосунок до сингулярних об'єктів, які постачаються для всякого судження. У цьому сенсі споглядання так само є знанням (*cognitio*), попри те, що це знання є неповним і потребує подальших поняттєвих операцій. Так, не кожне емпіричне речення містить предикат, ми можемо іменувати об'єкти поза визначеними дескрипціями. Скажімо, речення «Петро є голодним» не описує властивостей особи на ім'я Петро, а констатує, що «є голодним» вказує на об'єкт «Петро» в даний момент часу.

Кореляцію між поняттєвим порядком свідомості та реальним станом справ виконує зображування (*picturing*), комплексна машинерія якого передбачає чинність структури, що ізоморфна (у Вітгенштайновому розумінні ізоморфності станів справ логічним правилам) мовленнєвому опосередкуванню мислення. Цю симетрію та моделі її вираження Селарс охоплює в терміні «трансцендентальна лінгвістика», що її бракувало Кантовому вченню про судження та утворювало лакуну у відношенні між мовленням і мисленням.

Селарс пропонує розуміти правила розсуду/ума як формально-матеріальні принципи висновування двох типів: зображувальні (стосуються реального порядку речей) та семантичні (стосуються простору підстав або умов можливості наших суджень). При цьому між обома сферами і типами правил відповідної активності діє узгодженість завдяки поняттям аналогів

(analogical counterparts) таким само чином, як вона існує між інтенціоналом та екстенціоналом. Зрештою, можна стверджувати, що модель Селарсового прочитання трансцендентальної філософії вимагає відмови від вчення про синтетичне апіорі як незмінну, унітарну й вичерпну концептуальну систему на користь тлумачення його як системи необхідної та універсальної, але не незмінної.

В. ТЕРЛЕЦЬКИЙ — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, відділ історії філософії України, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.
orcid.org/0000-0003-3212-043X